

Dees Maas

Een persoonlijke wereldgeschiedenis

'Ik denk zoveel aan jullie' van Hedda Kalshoven-Brester

Nuancering van de stereotypen

Onlangs raakte ik naar aanleiding van de Auschwitz-herdenkingen in een verhitte discussie verwickeld met een goede vriendin van me. Het thema was het al dan niet herdenken en de gevolgen daarvan. Bij voorbaat stond eigenlijk al vast dat we niet tot overeenstemming zouden komen. Terwijl ik sprak over nationale verledens en de cultuurschok die de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog hadden teweeggebracht, was zij met haar gedachten bij de naweën van Duitse bezetting, waar ze regelmatig mee te maken krijgt.

Haar partner is een Duitse. Een week geleden mocht ik zelf nog mee maken hoe we op straat weinig respectvolle gebaren oogstten met het Duitse nummerbord dat we voerden. Mijn vriendin zou zich zelf niet zijn als ze niet direct daarop de wagen liet keren en de jongens (leeftijd ±18 tot 25 jaar) vroeg naar de reden van deze onsympathieke ontvangst. "Misschien vanwege het Duitse nummerbord?" hielp ze hen op weg. "Misschien" schokschouderde de meest spraakzame van het stel. Het was duidelijk dat ze min of meer uit gewoonte gehandeld hadden. Één Duitse is dé Duitser, en dé Duitser is fout, moet hun wellicht onbewuste maar weinig verheffende rekensommetje zijn geweest.

Waarschijnlijk hadden we allebei gelijk. Mijn vriendin baseerde haar mening ten aanzien van de herdenkingen op individuele ervaringen. Ze studeert psychologie. Ik ging uit van volken en maatschappijen. Ik studeer geschiedenis. En die twee zienswijzen laten zich soms niet verenigen. Mijn vriendins partner weet wat het is als het algemene toegepast wordt op het bijzondere. Als Anna uit *De tweeling* weet ze soms "Niet als individu te worden gezien, maar als specimen van een soort."

In Tsjip 4/3&4 besprak Wam de Moor dit werk van Tessa de Loo en wees op de bijdrage die het leverde aan de mogelijkheid de Nederlands-Duitse verhoudingen in een genuanceerder perspectief te zien. *De Tweeling* stelt het rekensommetje van hierboven indirect ter discussie. In hetzelfde artikel sprak Wam de Moor al over *Ik denk zoveel aan jullie* als de historische variant van Tessa de Loo's fictie. *Ik denk zoveel aan jullie* bestaat uit een collectie brieven die door Hedda Kalshoven-Brester bij elkaar zijn gezet en van commentaar voorzien. Onlangs bracht uitgeverij Contact de pocketuitgave op de markt. Hedda is de oudste dochter van Irmgard Brester-Gebensleben, die als dertienjarig 'oorlogskind' in 1920 naar Nederland kwam om aan te sterken. Negen jaar later trouwde ze met de jongste zoon van haar Nederlandse pleeggezin. Het contact met haar familie in Duitsland bestond uit logeerpartijen en briefwisselingen. Haar dochter Hedda: 'Aan dat Duitse element in ons gezin besteedde ik als kind geen aandacht; het was zo vanzelfsprekend dat ik het niet als iets bijzonders zag. Mijn vader had ons zijn nationaliteit gegeven, we waren een Nederlands gezin.' Maar later wekt het wel haar interesse. Ze herinnert zich tegenstrijdigheden uit haar eigen jeugd; bijvoorbeeld hoe ze Eberhard, de broer van haar moeder, om zijn hals vloog als hij op bezoek kwam en dan 'drukte

ik mijn gezicht tegen hetzelfde grijsgroene uniform dat 'die rotmoffen' droegen.' Hoe moet haar moeder, een geboren Duitse in Nederland, dan die oorlogsjaren ervaren hebben!

Iets van een antwoord krijgt Hedda als ze via haar moeder op een briefwisseling stuit. De inhoud ervan was in eerste instantie tussen moeder en dochter nauwelijks bespreekbaar. Pas later vulden gesprekken tussen hen de hiaten in Hedda's kennis over 'het Duitse' in de familie op. In het besef dat de brieven een unieke documentatie waren, reconstrueerde Hedda uit meer dan tweeduizend brieven, de geschiedenis van haar moeders familie, wat in 1990 resulteerde in de uitgave van *Ik denk zoveel aan jullie*. Ook dit boek levert een bijdrage aan de nuancering van het zwart-witte beeld van de Tweede Wereldoorlog dat op het netvlies van velen staat.

Waarom het boek fascineert

De eerste serie brieven stamt uit de periode 1914 - 1919. Sinds 1915 woonde de familie Gebensleben - dus ook Hedda's moeder Irmgard, die toen negen jaar was - in Braunschweig, nabij Magdeburg. Irmgards vader, Karl Gegenleben, was daar benoemd tot Stadtbaurat en Stadtrat (cf. wethouder). Onderstaande prentbriefkaart ontving Irmgard op 28 maart 1918 via de 'Feldpost' van haar oom Felix Meier. Hij schreef haar: "Hopelijk ben je weer helemaal gezond en doe je geen domme dingen meer. [...] Laten we hopen dat er heel gauw vrede komt. De eerste stap is gezet."

In feite zomaar een ansicht, zomaar gepost naar een nichtje dat misschien kou

heeft gevat in een maartse bui. De afbeelding is echter al minder willekeurig. Zet dit bijna aandoenlijke tafereeltje af tegen de verhalen die we kennen uit de loopgravenoorlog. De beelden uit *Im Westen nichts Neues*...

De 'eerste stap' verwijst naar de vrede van Brest-Litovsk, die Rusland op 3 maart 1918 met Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije had gesloten. Een stap van wereldbelang. Zo laten deze regels zich inpassen in de wereldgeschiedenis, waardoor ze opeens een fascinerende lading krijgen. Het algemene en het bijzondere vermengen zich. De lezer slaat als het ware een brug tussen de persoonlijke ervaringen van de briefschrijvers toen en de algemene lijnen in onze geschiedenisboekjes.

Hebben we niet allemaal op de middelbare school geleerd hoe er na de nederlaag in november 1918 verslagenheid heerste in Duitsland? Hoe het Duitse volk haar geloof in de politiek, en later in de Weimarrepubliek verloor? Hier staat het, in een brief van een zus van Irmgard's moeder: "Iedereen vertrouwt op de 'hoge heren', maar daar heeft alles het laten afweten, de keizer in de eerste plaats, de regering, de Rijksdag, de hele politiek."

En de afkeer van het socialisme? In Braunschweig werd op 7 november al naar Russisch voorbeeld een arbeiders- en soldatenraad ingesteld. Op 10 november werd de Socialistische Republiek Braunschweig uitgeroepen, die tot de komst van de rijkstroepen op 17 april 1919 zou bestaan. Uit brieven van dezelfde zus: "Alleen het bolsjewisme moet uitgebannen worden, dat brengt alleen maar vernietiging." en: "Wij Duitsers zijn als natie zonder trots opgevoed, alleen als onderdanen die zich braaf van bovenaf laten regeren. De burgers zijn eraan gewend dat ze geregeerd worden, terwijl de roden al twintig jaar naar de alleenheerschappij gestreefd hebben en die nu brutaal en gewetenloos veroveren..."

Als ik de abstracte schema's van de geschiedenis, zo concreet, als een terloopse klacht bijna, verwoord zie, wordt het lezen, hoewel dat ongepast voelt, toch spannend. Daarnaast treft je de vanzelfsprekendheid. De vanzelfsprekendheid waarmee deze woorden aan het papier worden toevertrouwd en de vanzelfsprekendheid die ze daardoor aan de gebeurtenissen in Duitsland verlenen. Het lijkt me dat iedere lezer, met een redelijke dosis voorkennis over de Duitse geschiedenis die twee aspecten door het hele boek heen ervaart. De spanning die ontstaat door de vermenging van Wereldgeschiedenis met het persoonlijke en de kracht van de alledaagsheid.

De opkomst van het nationaal-socialisme

Uit de periode 1920 - 1929 lezen we vooral brieven van Irmgard naar haar ouders en vice versa, als ze bij haar pleegouders Brester in Utrecht verblijft en brieven tussen Irmgard en haar pleegvader, als ze in Duitsland is. Jan Brester voorzag zijn pleegkind van een zakcentje; door de enorme inflatie in Duitsland was dat voor hem geen aanslag op zijn financiën. Uit zijn brieven leren we Jan Brester kennen als een nuchtere Nederlander. Aan Irmgard: "Wat heerlijk voor je om al die generaals en admiraals te horen spreken. Maar denk eraan: géén autoriteitsgeloof, hoor je me, zélf denken!" Over zijn zoon Carel: "Hij wordt commandant van een afdeling moderne machinegeweren, ideaal om

er in twee of drie minuten honderd jonge mannen mee dood te schieten. Daarnaast worden er nog veertig blind en twintig raken voor hun leven verlamd. Schitterend! Ze hebben de uitvinder een onderscheiding gegeven in plaats van hem op te hangen." Welk een typisch 'Hollands' sarcasme en een soort pacifisme dat de werkelijkheid ontkent.

Uit de brieven van Irmgards moeder ontstaat het beeld van een keurig, erudiet en muzikaal gezin. Piano en zang vormden een belangrijk deel van Irmgards opvoeding. Haar moeder bezocht graag het theater: "Gisteren zong en klonk en jubelde nog alles in me, de *Meistersinger*-melodieën blijven in mijn hoofd hangen. Het was zo prachtig daar in het theater [...] Wat zijn we dom dat we zo weinig van deze schoonheid genieten en in het dagelijkse leven de geestelijke rijkdom van ons Duitse volk vaak vergeten."

Op 3 september 1929 worden de ouders Brester, met een afkeer van uiterlijk vertoon, wars van autoriteitsdenken en militarisme en de ouders Gebensleben, opgegroeid in een sterke zin voor traditie en nationaal gevoel en met bewondering voor alles wat militair was door het huwelijk van respectievelijk hun zoon August en hun dochter Irmgard met elkaar verbonden. In 1930 en 1932 worden daar de eerste kleinkinderen geboren; Hedda en Marleen. Augusts moeder sterft in 1933, zijn vader in 1934.

Natuurlijk ontstaat na haar vestiging in Utrecht een uitgebreide correspondentie tussen Irmgard en haar ouders. Deze vierde serie brieven, uit de periode 1929 - 1937, is de belangrijkste van het boek. Hierin ontstaat 'het indringende beeld van de snel toenemende geestelijke bedwelmings, die zich van een goed burgerlijk gezin ... meester maakte, toen de grote bruine rattenjager op het toneel verscheen', zoals Von der Dunk het zo treffend weet uit te drukken. In de inleiding en op de flaptekst wordt er naar mijn gevoel teveel nadruk gelegd op het inzicht dat *Ik denk zoveel aan jullie* zou schenken aan de innerlijke tweestrijd van Irmgard als geboren Duitse met een Nederlands gezin. Hoewel deze verscheurdheid in geen enkele brief wordt geëxpliciteerd, voelt een lezer die zelfs op oerhollandse klompen aan. We kennen ook de tweestrijd van kinderen van NSB-ers. Het staat beschreven. Ook de moeilijkheden met de Duitse bezetter, het verbergen van Joden, het sneuvelen van geliefden en de blijvende schaarste kennen we uit andere documenten. Veeleer doet dit werk *inzien* 'hoe het heeft kunnen gebeuren'. Hoe het nationaal-socialisme voeten in aarde kreeg. Hoe gewone burgers zich schaarden achter een regime, dat zoveel onschuldigen de dood in zou sturen. Hoe alledaags deze ontwikkeling toentertijd eigenlijk was. Dáárin ligt -zonder de persoonlijke strijd van Irmgard te bagatelliseren- zonder meer de waarde van deze documenten. Op 18-10-1931 schrijft Irmgards moeder naar aanleiding van een SA-parade, die Hitler in Braunschweig afnam: "... Jullie kunnen je niet voorstellen hoe ons rustige, oude Braunschweig eruitzag. Dat moet je echt met eigen ogen gezien hebben om er iets van te begrijpen, en dan nóg zit je later na te denken en vraag je je af: 'Heb je het gedroomd of was het werkelijkheid wat je gezien hebt? Ja, het was werkelijkheid, en wel zo'n verheffende werkelijkheid dat je weer eens als trotse en vrije Duitse kon ademen. Duitsland ontwaakt werkelijk... Zo'n geestdrift had je vroeger nauwelijks als de keizer naar Braunschweig kwam."

"Hebben jullie wel gelezen hoe Hitler in Oost-Pruisen vereerd wordt en als redder ingehaald? Die mensen weten wat onderdrukking en Verelendung is. Vorige week was ik op de Schossplatz bij een nationaal-socialistische betoging. Er komt een heel stil plechtig gevoel over je als je ziet hoeveel goeds die beweging in de mensen oproept. Die offervaardigheid, die brandende vaderlands liefde en dat idealisme! En daarbij zo'n strenge tucht en discipline!" (20-7-1932).

"Mijn gedachten gaan alleen maar uit naar de komende redevoering van onze Hitler. Eerst was de uitzending voor drie uur aangekondigd, toen verschoven naar vijf uur. Nu moet ik even goed oppassen dat ik haar niet mis. ... Immo, weet je dat ik vandaag bijna niet zonder tranen in mijn ogen aan de man kan denken! Is het echt mogelijk dat in één mens zo'n kracht schuilt? En denk eens, Immo, een eenvoudige man uit het volk, een man die in de wereldoorlog in een loopgraaf lag!...Immo, toen het buitenland ons in de laatste jaren zo goedgezind was omdat we zwak waren, heb ik me vaak geschaamd dat ik een Duitse was, en me geschaamd dat het Duitse volk zo zwak kon zijn. Nu ben ik er weer trots op een Duitse te zijn, mateloos trots zelfs!" (17-5-1933) Nee, de geestdrift die Hitler teweegbracht, was ook geen enthousiasme voor een politiek leider. Hitler was een verlosser, een heiland die de nood zou ledigen. En ja, afgezet tegen de nood, de inflatie, de politieke onrust in Duitsland, die in de briefwisseling ook zo duidelijk naar voren komen, was het nationaal-socialisme een logische manier om in de opbouw van je land te geloven. Heel overtuigend zien we de propaganda-machine draaien, waarmee Hitler als vanzelfsprekend de mensenmassa voor zich wint. Het was bijna een opluchting om over deze 'alledaagse' kant van het Derde Rijk te lezen. Zonder nadruk op de werking van demagogie en de verschrikkingen van de Holocaust. Want, hoewel je als lezer toch de verbinding legt, zo heeft het 66k bestaan.

In de didactiek?

Ik denk zoveel aan jullie is geen boek voor structuuranalyses, voor een thema-les over ego-documenten of voor welke tekstgerichte oefeningen dan ook. Ten eerste is het geen fictie en ten tweede is het een boek, waar je -terecht- stil van wordt. Ik kan me hooguit voorstellen dat men in klas of leeskring de leeservaringen deelt. En dat de klas, die de Tweede Wereldoorlog hooguit kent uit *Schindler's list*, enige begeleiding bij de lezing behoeft. Je kunt het werk niet los zien van haar context, want juist voor de beeldvorming rond die context is het van onschatbare waarde. Een discussie over het belang van het boek, dat zou nog gaan, over de nuancering van de stereotypen, het 'vanzelfsprekende' nationaal-socialisme en het persoonlijke gezicht van de wereldgeschiedenis.

Hedda Kalshoven-Brester *Ik denk zoveel aan jullie* (Amsterdam 1991) Uitg. Contact. ISBN 9025469221 (geb. f.69,-) ISBN 9024569140 (pbk f49,-)
2e druk: ISBN 9025455867 (pbk f49,-. Pandorapocket f 19.90)